

КУЛЬТУРА ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ: РЕТРОСПЕКТИВА ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізується історико-педагогічний аспект культури поведінки дітей, ретроспектива ідей видатних педагогів, положення і поради професора І.Огієнка щодо ефективності самого процесу виховання.

Культурологічний підхід до вивчення історико-педагогічних явищ потребує, насамперед, їх аналізу як частин загальнолюдської культури. На всіх етапах історичного розвитку культура безпосередньо пов'язана з розвитком філософії, досягненнями у галузі природничих та гуманітарних наук, з суспільним прогресом.

Перші правила моральної поведінки знаходимо у виховних системах Стародавньої Індії, Китаю. Зокрема, Конфуцій вважав, що головним у вихованні бездоганної поведінки дитячої особистості є дотримання звичаїв свого народу. Разом з цим, дитина має виховуватись в душі поміркованості, покірності, поваги до старших згідно, з віком і соціальним становищем. Основне поняття етики Конфуція – "жень" (гуманність), це головний принцип, який визначає вчинки, поведінку людини.

Давньогрецький мислитель Піфагор вважав, що діти з раннього віку мають вправлятися у пристойній поведінці. Щоб запобігти розвитку людських вад, дитина не повинна зустрічатися з грубощами, сварками та ін. На думку Сократа, виховання моральної поведінки дитини має ґрунтуватися на таких педагогічних принципах: відмова від примусу і насилля, визнання переконання найбільш дієвим виховним засобом. Вдосконалення людиною своєї моральності, за його переконанням, є головною метою виховання. У працях Аристотеля головна увага приділяється загальній культурі людини, її моралі. Для вироблення доброчинності він, подібно до Демокрита, радив використовувати систему вправ для формування гарних звичок.

У Київській Русі найпростіші правила поведінки склалися в умовах розвиненої родової общини у формі звичаїв. Ідеологічною основою виховання того періоду, як відомо, була язичницька релігія, в основі якої – обожнювання природи. Земля, вода, ліс, звірі, люди – все це вважалось часткою бога. Звідси можна стверджувати, що всі богоугодні вчинки, діяльність людини були природовідповідними. З ранніх років діти привчалися до думки, що зламати без потреби гілку, плюнути у річку, вдарити палицею по матері-землі, – все це гріх. У вихованні дітей у першу чергу звертали увагу на розвиток таких якостей, як хоробрість, спритність, сила, витривалість.

Запровадження християнства на Русі призвело до поширення серед народу християнського гуманізму, до зростання міри людяності у відносинах між індивідами. Тому культура поведінки тісно пов'язується з моральністю, а її виховання розглядається у тісному взаємозв'язку з розвитком духовного світу вихованця. З перших років життя дитину вчили любові до Бога і ближнього, співчуття до знедолених, поваги до старших, милосердя. Вже в ті часи утверджується "золоте правило" моралі: "Стався до інших так, як би ти хотів, щоб ставились до тебе". Ці та інші положення знайшли своє відображення у збірці законів князя Володимира та в "Русской правде" Ярослава Мудрого. Оскільки тогочасні устої поєднували варварство з добродушністю, у зв'язку з неосвіченістю, закони, що стверджували моральні норми поведінки (повага до батьків, недоторканість життя іншої людини, її майна), були значним просуванням у соціокультурному розвитку.

Зазначимо, що у народній педагогіці норми поведінки набувають характеру традицій. Саме останні є основою розвитку народного ідеалу особистості. Прислів'я, приказки, казки, пісні – все це надбання виховного досвіду народу, в якому влучно, змістовно й лаконічно втілено моральні категорії добра, обов'язку, доброчинності, совісті. Народна мораль засуджує такі риси особистості, як лінь, підступність, злість, лицемірство, і, навпаки, схвалює працьовитість, порядність, щирість, доброту, повагу до людей. Виховання звичок, як відомо, починається з раннього дитинства. "Бережи честь змолodu", "Добрий початок – половина задуманого", – вчить народна мудрість.

Подальший розвиток ці ідеї знаходять у "Повчанні" Мономаха. Основою доброчинності, на його думку, є страх Божий та любов до людей. Тому князь наголошує на необхідності втілення релігійних приписів у повсякденну практику. "Не забувайте бідних", "будьте батьками сиріт", "не вбивайте ні правого, ні винного", "не залишайте хворих", "не майте гордошів ні в серці, ні в розумі", – такі настанови до виховання поведінки дітей ставить В. Мономах [1: 166].

Як відомо, епоха середньовіччя характеризується посиленням впливу церкви на всі галузі суспільного життя. Діти сприймалися як маленькі дорослі, тому їхнє виховання засобами ігор, фізичних вправ вважалось обов'язковим. У зв'язку з цим, формування культури поведінки здійснювалось у векторі придушення чуттєвих бажань, ігнорування всього тілесного. За порушення релігійних правил, правил поведінки учні підлягали тілесним покаранням.

Ідеї гуманної поведінки епохи Відродження, Нового часу знайшли своє відображення у доробку Я.Коменського, який доводив, що моральність, бездоганна поведінка досягаються виключно шляхом цілеспрямованого виховного впливу. Зміцнення поведінкових звичок він радив починати з дитинства. Лише за цієї умови виховання забезпечує позитивні зрушення у поведінці. У "Великій дидактиці" вчений резюмує: "Природа всіх народжуваних істот така, що вони є гнучкими і найлегше приймають форму, поки вони у ніжному віці;

зміцнившись, вони не підлягають формуванню" [2: 209]. Загалом педагог-гуманіст вказував на необхідність утвердження культури поведінки як звички дітей, починаючи з 5-6 років. Виховання моральної поведінки, за Коменським, має ґрунтуватися на принципах природовідповідності, наступності, поступовості, безперервності. Деякі з цих положень знаходимо ще у Демокрита, Сократа, у гуманістів епохи Відродження. Проте у Коменського ці принципи виокремилися й отримали теоретичне обґрунтування (на основі аналогії з явищами природи).

Серед методів виховання культури поведінки вчений пропонує приклад учителів, повчання, що призводить до створення переконань; вправи; заохочення і покарання, зокрема й фізичне. У "Материнській школі" можна виокремити перелік "добрих якостей", необхідних для зміцнення поведінки дітей (поміркованість, охайність, пошанування старших, терплячість, делікатність).

Педагогічну своєрідність також мають етичні погляди англійського філософа Д.Локка. Відповіді на питання, що пов'язані з вихованням моральної поведінки у дітей, чітко віддзеркалюються у його працях "Про людський розум" і "Думки про виховання". Регулятором вчинків, поведінки людей є закони: божественний, цивільний та суспільної думки. Божественний закон утверджує ідеї вчинків, що є або гріховними, або виконанням обов'язків. Цивільний закон об'єктивує ідеї вчинків, що є або злочинними, або законними. А розгляд ідей з позицій закону суспільної думки спричиняється до ідеї вчинків, що є доброчесними або порочними. Отже, головним у вихованні культури поведінки, за Локком, є розвиток у дитини дисципліни духу, вміння підпорядковувати бажання контролю розуму. Про це неодноразово наголошується у його праці "Думки про виховання": "Потрібно навчити її (дитину) протистояти своїм потягам, відмовляти у задоволенні своєму смаку до багатства, ласощів і т.д.", "з ранніх років привчати придушувати свої бажання" [3: 156, 168]. Прямуючи за Коменським, формування культурних звичок Локк радить розпочинати з раннього віку, "коли молода душа найбільш ніжна і найлегше піддається впливу" [3, 151]. Сам процес виховання має спиратися на дитячий інтерес і допитливість. У зв'язку з цим, Локк пропонує наступні методи: вправ, як метод формування моральних звичок, нагород і покарань, приклад товаришів та вихователя, розмірковування.

Дещо пізніше французький філософ-педагог Ж.-Ж.Руссо у вихованні пропонує дотримуватись принципів гуманізму, природовідповідності, свободи, індивідуального підходу до дитини. На його думку у 5-6-річному віці дитина звільняється від впливу штучної культури і має виховуватись лише у відповідності зі своєю природою. Розумовий розвиток та цілеспрямоване засвоєння правил моральної поведінки у цьому віці, за Ж.-Ж.Руссо, приносять лише шкоду. Вихованець ще не може зрозуміти словесні пояснення вчителя щодо правил поведінки. "Не давайте вашому учневі ніяких словесних уроків, він повинен отримувати їх лише з досвіду", – наголошує він [4: 232]. Отже, виховання поведінкових звичок дитини відбувається не шляхом декламації, роз'яснення, а шляхом переживання нею наслідків негативних вчинків і накопичення морального досвіду. Руссо вважає за необхідне створювати умови, щоб дитина на власному досвіді переконалася у шкідливості для себе тих вчинків, від яких застерігав її вихователь. Таким є його принцип природних наслідків.

В ті часи Й.Г.Песталотці вважав, що у вихованні культури поведінки дітей визначальним є принцип родинності, який тісно поєднується з індивідуальним підходом до дітей. Реалізація цих принципів вимагає максимального задоволення всіх потреб вихованця, відчуття ним власної захищеності та психологічного комфорту. Розвиваючи принцип природовідповідності, він, на відміну від Руссо, рішуче відкидав ідею саморозвитку духовних здібностей дитини, її культури поведінки. Природовідповідність полягає у тому, що виховання має враховувати психологічні особливості розвитку дитини і допомагає розвитку у неї доброчесних звичок. Велике значення у формуванні поведінки, на думку Песталотці, має позитивний приклад учителя, дотримання чітко встановлених правил дисципліни. Першим кроком у становленні моральної культури дитини є розвиток у неї внутрішнього споглядання, яке базується на утвердженні почуття любові, довіри, вдячності. А найвищий рівень моральності міститься у "досконалому пізнанні добра, у досконалому вмінні та бажанні творити добро" [5: 385].

Пізніше у теорії "виховуючого навчання" Й.Ф.Гербарт підкреслював, що навчання і керування є основними засобами формування моральної поведінки. Разом з тим, він пропонував застосовувати спеціальні методи та прийоми (заохочення, покарання, встановлення правил поведінки і т. д.). Моральне виховання має утверджувати у дитини ідеї справедливості і добра. Тільки за цієї умови моральність виступатиме принципом діяльності особистості.

У другій половині 19-го ст. основним у концепції "вільного виховання" Л.Толстого було переконання, що народжена дитина не має негативних якостей і рис (такі зумовлюються зовнішнім середовищем або є наслідком неправильного виховання). Головною у вихованні соціально схвалюваної поведінки була ідея ненасилля, повна відмова від будь-якої примусовості. Основним регулятором поведінки Л.Толстой вважав совість дитини. Саме пробудження совісті вихованців і бажання дотримуватись заповідей Біблії є важливими чинниками гуманної і відповідальної поведінки.

Ідея народності пронизує всю виховну систему видатного педагога К.Ушинського. Головними чинниками виховання культури поведінки дитини він вважає рідну мову, фольклорні твори, мистецтво.

Вияткового значення надавав К.Ушинський вихованню рідною мовою, оскільки будь-яке розуміння починається зі слова, крізь нього проходить і до нього повертається. Культура людини і мова є об'єднаними у площині духовних вартостей. Розвинене мовлення є ознакою висококультурної особистості і, навпаки, у низькій культурі мовлення виявляються виразні ознаки бездуховності.

Твори мистецтва, фольклорні твори, на думку вченого, містять могутній ідейно-моральний, художньо-естетичний потенціал. В них простежується повага до прогресивних народних традицій, відображення найкращих людських якостей. Провідним методом виховання культури поведінки К.Ушинський вважав емоційне переконання, спрямоване на утвердження у дітей оптимізму, християнських доброчеснот. Людина "більше людини в тому, як вона себе відчуває, ніж у тому, як вона думає" [6: 41].

Ідеї Ушинського підтримала С. Русова. Основним шляхом, що забезпечує духовний розвиток дитини, розвиток у неї основ високоморальної поведінки, вона вбачала у створенні національної школи. Мова, рідномовне оточення, етнічне середовище є могутніми засобами морального виховання.

Виховання культури поведінки має спиратися на ті дитячі порухи, що зміцнюються з ранніх років (співчуття, доброта, прагнення до ласки). Перший крок для забезпечення ефективності "виховання морального – це ознайомлення з питомими інстинктами дитини, на них треба спиратися" у виховному процесі [7: 185]. Для виховання характеру Русова визнає за потрібне розвинути розум дитини, її волю і пам'ять, бо "в розумі закладено закон, що координує, нормує почуття, емоції, нахили", а "пам'ять і воля стримують бажання дитини, не дають розвинути її примхам" [7: 229]. Негативні вчинки дітей, на думку С.Русової, є наслідком об'єктивних причин, пов'язаних з нездоров'ям вихованця, впливами середовища, з невмінням або небажанням дорослих врахувати дитячу індивідуальність у вихованні.

І. Огієнко, відомий як митрополит Іларіон, розглядав виховання моральної поведінки дитини як єдиний комплекс цілеспрямованих дій родини, церкви, школи, позашкільних установ. Провідна роль у вихованні поведінкових звичок, на його думку, належить родині. Сприймаючи приклад батьків, дитина втілює його у своїх вчинках. У такий спосіб у неї формується шанобливе ставлення до родичів, до сімейних традицій, а, головне, у неї невимушено виникає повага до моральних законів та звичаїв свого народу, що робить можливим їх подальше використання у вихованні. У зв'язку з цим, Огієнко каже так: "Кожний громадянин мусить виховуватись тільки на всенародних культурних традиціях, бо вони дадуть йому найбільше культурних цінностей" [8: 15].

Індивідуальна поведінка дитини залежить від рівня сформованості у неї національної свідомості та такої форми самосвідомості, як совість, яку Огієнко вважав "сторожем вчинків дитини". Засобами виховання доброчесної поведінки у родині, на його думку, є: рідна мова, бо "в самій мові нашій одбився дух нашого народу" [9: 19], материнський та батьківський вплив, рідномовне оточення.

У справі виховання культури поведінки І.Огієнко надавав великого значення вмінню поєднання впливу на особистість дитини школи і родини. На його думку, батьки і вчителі повинні виступати як партнери, постійно підтримувати і доповнювати один одного, оскільки у школі удосконалюються ті риси і якості, які формуються батьками.

Великого значення у вихованні особистості дитини І.Огієнко надавав церкві. За його переконанням, вона впливає на "вироблення в собі правдивої думки", "любові до первобатьківщини", "чесного життя в світі". Результатом такого формування, за Огієнком, є утвердження у дітей доброчесності, поміркованості, ввічливості як основ дитячого культурного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Поучение князя Владимира Мономаха /Антология пед. мысли Др. Руси и Русского государства 16–17 вв.– М.: Педагогика, 1985. – С. 164–170.
2. Коменский Я. Избранные педагогические сочинения /Под ред. Красновского А.-М.: Учпедгиз, 1955. – 651 с.
3. Локк Д. Мысли о воспитании // Педагогическое наследие. – М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
4. Руссо Ж.Ж. Эмиль или О воспитании // Педагогическое наследие. -М.: Педагогика, 1989. – 416 с.
5. Песталотци И.Г. Избранные педагогические сочинения: В 2х т.Т 2.-М.: Педагогика, 1981. – 416 с.
6. Ушинський К.Д. Твори в 6 т. – К.: Рад. школа, 1954. – Т.1.– 452 с.
7. Русова С. Вибрані пед. твори: У 2 кн. Кн.1/За ред. Є. Коваленко.-К.: Либідь, 1997. – 272 с.
8. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки.-К.: Обереги, 1994. – 72 с.
9. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К.: Довіра, 1992. –141с.

Матеріал надійшов до редакції 17.11.2001 р.

Федорова М. Культура поведения детей: ретроспектива исследования.

Анализируется историко-педагогический аспект культуры поведения детей, ретроспектива идей знаменитых педагогов, положения и советы профессора И.Огиенко, касающиеся самого процесса воспитания.

Fedorova M. The culture of children's behaviour: the retrospective view on the research.

The author analyses the historico-pedagogical aspect of the culture of children behaviour, the ideas of prominent educationalists, Professor I.Ogiyenko's statements and pieces of advice concerning the very process of upbringing.